

В статье рассмотрены вопросы формирования практических умений на занятиях изобразительного искусства. Раскрыты теоретические и практические аспекты выполнения этюда головы натуралика в разнообразных техниках, в частности предложена поэтапная работа выполнения рисунка сангиной. Доказана целесообразность применения этой техники на занятиях изобразительного искусства для формирования умений будущих мастеров парикмахерского искусства.

Ключевые слова: *умение, рисунок, живопись, акварель, гризайль, этюд, сангина, голова, натуралик.*

The article is dedicated to the formation of practical skills in the art class. Theoretical and practical aspects of the fulfillment of the head sketch are made in different techniques, especially the work with sanguine is proposed. The reasonable using of such material is proved in the art classes to form hairstylists practical skills in their future job.

Key words: *skills, drawing, painting, water-color, forming, model, head, sketch, sanguine.*

Лукашенко Л.І. – викладач Луганського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор В.М. Алфімов

УДК 372. 894

МЕХАНІЗМИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

О.М. Матвієнко

У статті на підставі аналізу наукової літератури розкриваються механізми духовного розвитку особистості. Висвітлюються різноманітні підходи до визначення механізмів духовного розвитку особистості, що розвиваються засобами навчання. Висловлюється власна позиція автора щодо духовного розвитку особистості засобами навчання.

Ключові слова: *розвиток особистості, засоби навчання, сенс життя.*

Пошук психологічних засад розвитку духовності учнів у навчанні дозволив нам виокремити кілька спільних моментів, які характеризують у психологічній літературі як механізм становлення особистості, бо саме питання визначення механізмів розвитку, становлення особистості, на нашу думку, найбільш теоретично значущим для педагогічної практики.

Існує кілька поглядів на цю проблему, наприклад, В. Франкл механізмом особистісного духовного розвитку вважає відповідальний вибір людиною її вчинків, пошук сенсу життя й орієнтацію на цінності. Проблему визначення механізмів духовного розвитку особистості ретельно досліджував К. Юнг. Теоретичною базою вирішення сучасною наукою цієї проблеми є й теорія А. Маслоу про ієрархію базових потреб людини [1, с. 137]. У теорії особистості Е. Еріксона розкрито психологічні стадії розвитку „Я”. У процесі проживання цих стадій індивід установлює основні орієнтири щодо себе та власного соціального середовища. Спільною для багатьох психологів є позиція, що визначає базовою потребою особистості прагнення до власного розвитку. Так, К. Роджерс вважає, що кожна людина намагається стати компетентною й здібною настільки, наскільки це можливо для неї з біологічного погляду.

Які ж механізми духовного розвитку особистості визначає психолого-педагогічна наука?

Духовна особа, за Франклом, – це та, яка приймає рішення про себе, про свій духовний характер. Він пише: „Людина вирішує про себе; будь-яке рішення є рішення про себе, а рішення про себе – завжди формування себе. У той момент, коли я формую свою долю, я як особистість формую характер, яким я володію. Як наслідок формується особистість, якою я стаю. А це означає, що я не тільки вчиняю відповідно до того, що я є, але й стаю відповідно до того, як я вчиняю” [2, с. 114]. *Відповідально, усвідомлено й вільно прийняте рішення* і є, за Франклом, механізмом розвитку особистості. Те, що було етичним вчинком, стає етичною позицією. Тому можна сказати: рішення сьогодні є потребою завтра [2, с. 114].

Аналіз педагогічної літератури й практики засвідчує, що використання цього механізму вільного, усвідомленого і відповідального вибору можна реально простежити в діяльності видатних вітчизняних і зарубіжних педагогів. У цьому сенсі найкращий педагогічний досвід завжди був особистісно і духовно орієнтованим, оскільки використовував механізм

вільного рішення для досягнення окреслених учителем і особистісно сприйнятих учнями цілей навчання.

Інший видатний психолог, К. Юнг, також наголошував на ролі усвідомленого морального рішення людини йти шляхом особистісного духовного розвитку. Аналіз його творів надав можливість визначити три умови, які, на думку автора, сприяють цьому розвитку. По-перше, такою умовою К. Юнг визначає наявність усвідомленого *морального рішення* людини йти шляхом особистісного розвитку. Учений зазначає, що особистість ніколи не зможе розгорнутися, якщо вона не обере свідомо власний життєвий шлях. При цьому обрати його можливо тільки тоді, коли його уявляють найкращим виходом. По-друге, нічого не змінюється без необхідності, особливо – людина. Особистість для власного розвитку потребує *мотивувального тиску* з боку обставин – чи то зовнішніх (ситуація), чи то внутрішніх (потреба). Тому умовою розвитку особистості психолог визначає наявність цієї природної необхідності. По-третє, особистість завжди має відчуття власного покликання, *призначення* й вірить у нього. Такий поклик, за твердженням психолога, діє як психологічний закон самовизначення і самоствердження людини [3, с. 122 – 127].

На думку психолога А. Маслоу, окрім фізіологічних, людина має психологічні базові потреби, незадоволеність у яких призводить до психологічних хвороб. Умовою психологічного розвитку й здоров'я особистості А. Маслоу вважає задоволення в таких базових психологічних потребах дитини: 1) потреба в безпеці, забезпеченості, стабільності; 2) потреба в любові та відчутті причетності; 3) потреба в самоповазі та поважливому ставленні до інших; 4) потреба в розвитку власних здібностей, у самоактуалізації. Теоретичний висновок А. Маслоу полягає в тому, що ці потреби мають ієрархічне підпорядкування, у якому нижчі за характером потреби (фізіологічні, у захисті, у любові тощо) становлять базу, основу щодо вищих потреб (самоповаги, самореалізації та власного розвитку) [4, с. 301]. Як уважав А. Маслоу, задоволення нижчих потреб надає людині змогу відчувати вищі потреби, які визначають поведінку людини, спрямовану на забезпечення особистісного розвитку, на відчуття причетності до людства та його цінностей. Учений назвав їх „метамотивація”. У своїй теорії особистості він визначає *самоактуалізацію* як найвищу потребу „повне використання людиною власних талантів, здібностей, можливостей”.

На думку А. Маслоу, кроки, які ведуть індивіда до самоактуалізації, тобто до здійснення власної особистості, такі:

1. Найповніше переживати теперішній момент, *концентруючись* на сприйнятті й усвідомленні того, що відбувається, а також *на завданні*, на відміну від концентрування на собі.
2. Якщо розуміти життя як процес численних виборів, то самоактуалізація означає: у ситуації вибору вирішувати на користь власного розвитку. Самоактуалізуватися – це *відкривати себе* до нового досвіду.
3. *Прислухатися до себе*, відчувати „відповіді” у своєму нутрі. При цьому бути відповідальним за власні дії. Учитися настроюватися на власну природу, бути привітним, існувати фактично, а не лише потенційно.
4. Постійно працювати над розвитком власних потенціалів, якомога повніше використовувати інтелект та інші здібності. *Самоактуалізація* – це спосіб проживання, праці, взаємодії зі світом, це – процес, а не тимчасове досягнення (таку думки висловлював і Роджерс).
5. *Усвідомлювати* власний досвід, шукати та усвідомлювати власні психологічні захисти й відмовлятися від них.
6. *Приймати* себе, інших людей, світ, життя такими, як вони є. Глибоко відчувати ідентифікацію з людством, симпатію та любов до людей. Відчувати причетність до людства, нації, народу, сім’ї; єдність з іншими.
7. Мати здібності до творчості. *Творчість* при цьому є відбитком здоров’я особистості й прикрашає будь-яку діяльність, якою займається людина, додаючи їй смислу й натхнення. Усе це, на думку психолога, приводить до самоактуалізації особистості [5, с. 304].

На думку іншого західного психолога, К. Роджерса, кожен індивід намагається відповісти на власні питання: „Хто я?”, „Як я можу стати собою?” Психолог стверджує, що відповіді на ці запитання можна знайти, якщо: а) стати *відкритим*, спостережливим, *сприйнятливим* до власного досвіду; б) переживати *почуття довіри* до власного тіла як до інструменту чуттєвого життя; в) *усвідомлювати*, що джерелом оцінних суджень є ти сам і твоя *власна система цінностей* (джерело оцінки є всередині тебе); г) учитися жити як учасник процесу, *бути в „потоці досвіду”*. Саме так К. Роджерс визначає головні способи, за яких відбувається розвиток особистості, її духовне зростання [6, с. 450 – 459; 451].

Процес розвитку особистості психолог Е. Еріксон визначав як такий, що має вісім етапів і розтягується на весь життєвий цикл людини. При цьому для кожного етапу особистісного розвитку характерні параметри, що можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Саме цей висновок

психологічних досліджень Е. Еріксона має для особистісно орієнтованого навчання важливе теоретичне й практичне значення. І батьки, і вчителі мають знати психологічні якості (і в позитиві, і в негативі), яких набуває людина на різних етапах зростання та розвитку.

Так, за Е. Еріксоном, учні як психосоціальний підсумок позитивного (негативного) вирішення попередніх вікових криз мають такі риси особистості: почуття довіри (або недовіри), самостійності (або невпевненості, сорому), підприємливості та ініціативи (або провини). Загальним результатом шкільного віку є, на думку психолога, у позитиві – почуття власної вмільості й здатності та надбання ідентичності „Я”, а в негативі – відчуття власної неповноцінності та плутанини ролей [7, с. 117]. Усвідомлення учнями власних психосоціальних ролей, почуття власної дійсності, повноцінності, причетності до світу та до інших людей, тобто надбання ідентичності є, на думку Е. Еріксона, позитивним результатом цього вікового періоду. За твердженням психолога, почуття власної розмитості, непевності є вкрай тяжким для підлітків і призводить до того, що коли учень неспроможний досягти позитивної ідентичності, він обирає негативну, аби тільки не бути в стані рольової розмитості. Тому особливе теоретичне значення для нашого дослідження має положення теорії Е. Еріксона, у якому стверджено, що віковий період з дванадцяти до вісімнадцяти років є часом утворення в свідомості підлітка певного „образу Я” [8, с. 58 – 59; 564].

Отже, аналіз психологічної літератури свідчить, що з погляду західної гуманістичної психології існують механізми, використовуючи які людина просувається шляхом розвитку власної особистості, духовного становлення. Порівняльний аналіз цих позицій дає змогу визначити головні серед них, що просувають особистість у напрямку її розвитку й мають бути використані в навчальному процесі.

До таких механізмів належить відчуття природної необхідності у власному розвитку, яке підліток відчуває з боку зовнішніх чи внутрішніх обставин. Це може бути „мотивувальний тиск” зовнішньої ситуації чи глибока внутрішня потреба в особистісному розвитку – „метамотивація” (К. Роджерс, П. Сорокін, К. Юнг та ін.).

Розвиток особистості, за твердженням багатьох психологів, є неможливим без усвідомлення, що шлях особистісного розвитку має бути лише результатом власного свідомого морального вибору, оскільки саме такий вибір надає сили та енергії, щоб подолати труднощі

самовдосконалення. На шляху самовдосконалення важливо постійно свідомо працювати над розвитком власних потенціалів, інтелектуальних чи будь-яких здібностей, „створювати” себе, реалізуючись у діяльності, стосунках, ставленнях, думках, емоційних переживаннях і почуттях, у відповідальних й усвідомлених вчинках, тобто самоактуалізуватися (Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс, Ж. Сартр, В. Франкл, М. Хайдеггер та ін.) Так, Б. Братусь зазначає, що процес розвитку особистості є процесом нескінченносамопроекування та самобудування, оскільки людина постійно, кожен мить робить вибір, обираючи себе, власний засіб поведінки та образ „Я” [9, с. 56 – 59].

Розвиток особистості зумовлений почуттям довіри, яке має три напрямки: а) до себе: „Я – зможу”, „Я – впораюся”; б) до інших людей: „Я довіряю людям”; в) до світу взагалі: „Життя – прекрасне!”. Таке почуття передбачає відкритість до власних почуттів, переживань, думок, емоцій; до власного тіла як джерела інформації; до переживань і думок інших людей; до надбань світової та національної культури в одвічному прагненні добра, істини, краси; містить глибоке переживання причетності до людства, до свого народу, нації, сім’ї, симпатії до людей. При цьому треба усвідомлювати, що почуття недовіри до себе, до інших людей, до світу як такого гальмує розвиток особистості, призводить до її невротизації (Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). Зрозуміло, що витоком почуття довіри на уроках історії є оптимальна організація навчальної діяльності учнів, яка приведе їх до власного успіху в навчанні.

Відкритість до власного досвіду, чутливість до того, що відбувається саме тепер, і спостережливість, інтерес до цього, повне зосередження, занурення в процеси гри, навчання, праці, діяльності – це джерело особистісного розвитку (К. Абульханова-Славська, Е. Еріксон, Є. Ільїн, О. Леонт’єв, А. Маслоу та ін.). Коли діяльність забарвлена особистісним смислом, це зумовлює „становлення зв’язаної системи особистісних смислів”, що, у свою чергу, приводить, як стверджував О. Леонт’єв, до „становлення особистості” [10, т. 2, с. 191].

Особистість усвідомлює себе як таку через відчуття, що джерелом оцінки є вона сама та її власна система життєвих і духовних цінностей. Зміст шкільної освіти при цьому має забезпечити „відкриття” підлітками власної системи життєвих та духовних цінностей і смислів, переживання й усвідомлення власної системи емоційно-ціннісних ставлень до дійсності.

Головними з них є ставлення до життя, праці, дружби, любові, до інших людей, до себе, до віри; до своєї родини, до своєї країни та ін.

Отже, засобами навчального процесу має бути актуалізовано надсвідоме особистості, забезпечено її зв'язок з Абсолютом, зумовлено інтеріоризацію загальних смислів і духовних цінностей життя, розвинуто аксіологічну свідомість (М. Бердяєв, К. Войтила, С. К'єркегор, М. Марсель, С. Рубінштейн, П. Сорокін, П. Флоренський, Л. Шестов, К. Ясперс та ін.).

Важливим механізмом розвитку особистості психологи визначають реалізацію творчого потенціалу людини. При цьому творче ставлення до будь-якої справи вони визначають як шлях особистості до розвитку й самовдосконалення. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне в навчальному процесі обов'язково забезпечувати можливість набуття учнями творчого досвіду. Як стверджував О. Леонт'єв, „особистість не може розвиватися в межах споживання, її розвиток з необхідністю передбачує зміщення потреб на творення, яке одне не знає меж” [10, т. 2, с. 196].

Шлях духовного розвитку власної особистості має бути єдиним і для вчителя, і для його учнів, тільки за таких умов процес навчання історії в школі буде дійсно особистісно орієнтованим [11;12; 13; 14; 15; 16 – 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; та ін.].

Література

1. Маслоу А. По направлению к психологии бытия : религии, ценности и пик переживания / Абрахам Маслоу ; [пер. с англ. Е. Рачковой]. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 271 с. – (Психологическая коллекция).
2. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник : пер. с англ. и нем. / В. Франкл // общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева ; вступ. ст. Д. А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 366, [1] с. – (Б-ка зарубежной психологии).
3. Теория личности К. Юнга // Психология личности : [в 2 т.] : [хрестоматія] / ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара, 2006. – Т. 1. – С. 115–127.
4. Психология личности : [в 2 т.] : хрестоматія : / ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : Изд. Дом “Бахрах-М”. – 1999. – Т. 2. – 544 с.
5. Роджерс К. Фрейберг Д. Свобода учиться / Карл Роджерс, Дисеран Фрейберг ; науч. ред. А. Б. Орлов ; [пер. с англ. Орлова С. С. и др.]. – М. : Смысл, 2002. – 527, [1] с.
6. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис : учеб. пособие / Э. Эриксон ; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых ; пер. с англ. [Андреева А. Д. и др.]. – 2-е изд. – М. : Флинта и [др.], 2006. – 341, [1] с. – (Б-ка зарубежной психологии).

7. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста : учеб. пособие / Ф. Райс ; пер. с англ. Н. Малыгиной и др. – 8-е междунар. изд. – Спб. : Питер, 2000. – 624 с. : ил. – (Мастера психологии).
8. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М. : Мысль, 1988. – 301, [2] с.
9. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2 т. / А. Н. Леонтьев / под ред. В. В. Давыдова и др. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 1. – 1983. – 391 с. : портр. – Т. 2. – 1983. – 318 с. : ил.
10. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности : основы педагогики творчества / В. И. Андреев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. – 238 с.
11. Архив К. Д. Ушинского : [в 4 т.] / сост. В. Я. Струминский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1959– . –
12. Баханов К. Возможности нестандартного урока / К. Баханов // Воспитание шк. – 1990. – № 4. – С. 13.
13. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 190 с.
14. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124–129.
15. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості / І. Д. Бех // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / О. В. Сухомлинська (ред.) ; АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні. – К., 1997. – С. 8–11.
16. Бех І. Д. Концепція виховання особистості / І. Д. Бех // Рад. шк. – 1991. – № 5. – С. 40–47.
17. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. ; М-во освіти і науки України ; Ін-т змісту і метод. навч. – К. : [Б. в.], 1998. – 204 с.
18. Бондаревская Е. В. Личностно-ориентированный образовательный процесс : сущность, содержание, технологии : [материалы конф. шк.-лаб., март., май 1995] ; Рос. акад. образования, Юж. отд-ние, Ростов н/Д гор. упр. образования, Науч.-метод. центр образования. Шк.-лаб. № 77г. Ростова н/Д ; редкол. : / Е. В. Бондаревская (гл. ред.) и др. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. гос. пед. ун-та, 1995 (1996). – 285 с.
19. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов н/Д : Булат, 2000. – 351 с. – (Педагогика нового времени).
20. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання / М. Й. Боришевський // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / О. В. Сухомлинська (ред.) ; АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні. – К., 1997. – С. 21–25.

21. Гин А. А. Приемы педагогической техники : свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность : пособие для учителя / А. А. Гин. – Луганск : Учеб. кн., 2003. – 84 с.
22. Гончарова Т. И. Когда учитель – властитель дум : кн. для учителя / Т.И. Гончарова, И.Ф. Гончаров. – М. : Просвещение, 1991. – 174, [1] с.
23. Грищенко Н. А. Особистісно-орієнтований підхід до викладання історії / Н.А. Грищенко. – Кіровоград : 1998. – 18 с.
24. Коротяев Б. И. Диалектика «недостающего» и «избыточного» в образовательном пространстве : монография / Б. И. Коротяев, В. С. Курило, В. В. Третьяченко ; М-во образования и науки Украины, Луган. нац. пед. ун-т им. Тараса Шевченко. – Луганск : Альма-матер, 2006. – 240 с.
25. Петровский А.В. Вопросы истории и теории психологии : [избранные труды] / А.В. Петровский. – М. : Просвещение, 1984. – 264 с.
26. Подмазін С. І. Технологія особистісно орієнтованого уроку / Сергій Іванович Подмазін // Сучасні шкільні технології / упоряд. : І. Рожнятовська, В. Зоц. – К., 2004. – Ч. 1. – С. 64–65.
27. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование : социал.-философ. исслед. / С. И. Подмазин. – Запорожье : Просвита, 2000. – 250 с.

В статье на основании анализа научной литературы раскрываются механизмы духовного развития личности. Освещаются различные подходы к определению механизмов духовного развития личности, развивающихся средствами обучения. Высказывается собственная позиция автора относительно духовного развития личности средствами обучения.

Ключевые слова: *развитие личности, средства обучения, смысл жизни.*

In the article mechanisms of spiritual development are revealed on the basis of scientific literature analysis. Different approaches to defining mechanisms spiritual development, developing learning tools are examined. The author's own position on spiritual development learning tools is expressed.

Keywords: *development of a personality, facilities of educating, sense of life.*

Матвієнко О. М. - аспірант кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор О.Ф. Турянська